

УДК: 376-056.36:316.614

DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2018-5-16>**Ірина Татьянчикова,**

доцент, доктор педагогічних наук,

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»,
вул. Генерала Батюка, 19, м. Слов'янськ, Донецька обл., Україна,**Марина Омельченко,**

кандидат педагогічних наук

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»,
вул. Генерала Батюка, 19, м. Слов'янськ, Донецька обл., Україна,**Андрій Татьянчиков,**

кандидат психологічних наук,

Південноукраїнський національний
педагогічний університет ім. К.Д. Ушинського,
вул. Фонтанська дорога, 4, м. Одеса, Україна

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛІЗАЦІЇ УЧНІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

Метою статті є розкриття сутності (особливостей, структури та змісту) корекційно-виховної технології щодо забезпечення соціалізації учнів з інтелектуальними порушеннями на стадії адаптації в умовах спеціальної загальноосвітньої школи та обґрунтування її ефективності. Для досягнення поставленої мети було використано емпіричні методи (бесіда, опитування, метод експертної оцінки, анкетування, інтерв'ювання, тестування), за допомогою яких визначались особливості соціалізації дітей з інтелектуальними порушеннями; вивчення та узагальнення педагогічного досвіду, яке фіксувало стан і обізнаність вчителів щодо корекційно-виховної технології забезпечення соціалізації учнів на стадії адаптації у спеціальній загальноосвітній школі. Кількісну обробку емпіричних даних було здійснено за допомогою методів математичної статистики (χ^2 -критерій Пірсона). У статті наводяться результати цілеспрямованого психолого-педагогічного впливу, на підставі аналізу яких доведено суттєве підвищення в учнів загального рівня успішності соціалізації та її рівня за окремими показниками на стадії адаптації в умовах спеціального навчального закладу. Зроблено акцент на ефективність запропонованої корекційно-виховної технології соціалізації учнів з інтелектуальними порушеннями.

Ключові слова: соціалізація, діти з інтелектуальними порушеннями, стадія адаптації, корекційно-виховна технологія.

Вступ

Удосконалення змісту особистісно орієнтованої освіти, створення навчально-виховних технологій нового покоління шляхом впровадження інноваційних підходів, методів, що спрямовані, зокрема, на подолання проблем у дітей, які потребують спеціальної допомоги – основний контент освітньої парадигми сьогодення.

Особливістю сучасної системи освіти є докорінне переосмислення її мети і завдань, на що зроблено акцент у новому Законі про освіту, який недавно набув чинності. В умовах соціально-економічних змін основна місія освіти не обмежується накопиченням певного арсеналу необхідних навичок прагматичного характеру, а полягає у формуванні здатності до розв'язання життєвих проблем, що забезпечує успішну інтеграцію у різні сфери життя. Саме тому першочерговою значущістю набуває спеціальна педагогічна робота, яка спрямована на розвиток соціальної активності дитини, зокрема з особливими освітніми потребами, виховання у неї життєздатності через форму-

вання життєвих компетентностей, що забезпечить її спроможність ефективного існування у соціумі.

Сучасна школа зобов'язана підготувати учня до життєдіяльності, орієнтуючись на його індивідуальні можливості та перспективи розвитку. Система психолого-педагогічних засобів має забезпечити соціально адекватні форми самоактуалізації школярів, самопрояву з метою подальшого освоєння життєвого простору. Ще більшої актуальності набуває проблема забезпечення соціалізації дітей з інтелектуальними порушеннями, процес соціалізації яких перебігає зі значними труднощами, що зумовлено їх обмеженими можливостями. Водночас, від успішності соціалізації залежить не тільки самовідновлюваність суспільних відносин, але й комфортність життєдіяльності осіб цієї категорії у нових соціальних умовах.

Отже, соціалізацію треба розглядати як найважливіше завдання спеціальної школи, провідний напрям корекційно-виховної роботи, ефективність якої передбачає цілеспрямовану організацію педагогічного процесу.

Утім, стан розв'язання проблеми соціалізації у спеціальній психолого-педагогічній науці навряд чи можна визначити таким, що задовольняє сучасні суспільні потреби. Аналіз результатів теоретичних та практичних досліджень свідчить про відсутність сучасних розвідок з позиції системного підходу. Незважаючи на значущість проблеми, багато її аспектів залишаються поза увагою науковців і практиків. Корекційно-виховна технологія соціалізації дітей у спеціальному навчальному закладі ще не знайшла належного втілення. Більш детального розгляду потребує визначення організаційно-методичних засад реалізації цього процесу, повноти його педагогічного забезпечення у спеціальній загальноосвітній школі. Про недостатність розробленості проблеми свідчить і сучасна педагогічна практика у закладах освіти зазначеної категорії дітей: робота у школах здійснюється епізодично, без чітко обґрунтованої педагогічної технології забезпечення соціалізації протягом всього навчання, превалює посилення роботи з їх трудової підготовки. Втім, повнота соціалізації та досягнення її результатів водночас передбачає і забезпечення процесів адаптації, індивідуалізації та інтеграції дитини, яка спроможна адекватно адаптуватись до умов навчання і виховання у спеціальному навчальному закладі, усвідомити свої потенційні можливості, що варто розвивати і використовувати у своїй життєдіяльності. Саме тому послідовне та цілісне психолого-педагогічне забезпечення соціалізації учнів має складати важливий напрям роботи спеціального навчального закладу, що передбачає необхідність ретельного розгляду сутності (особливостей, змісту, методики) корекційно-виховного впливу на дітей з вадами розвитку на кожній стадії соціалізації.

Отже, *актуальність* проблеми, недостатнє висвітлення її основних аспектів у теоретичному та практичному плані обумовлюють необхідність пошуку оптимальних напрямів психолого-педагогічного забезпечення соціалізації учнів, визначення сутності корекційно-виховної технології у спеціальному навчальному закладі.

Мета та завдання

Мета статті – розкрити сутність (особливості, структуру та зміст) корекційно-виховної технології щодо забезпечення соціалізації учнів з інтелектуальними порушеннями на стадії адаптації в умовах спеціальної загальноосвітньої школи та експериментально довести ефективність її реалізації.

Завдання статті – визначити теоретичні основи соціалізації учнів з інтелектуальними порушеннями; узагальнити результати емпіричного дослідження соціалізації учнів зазначеної категорії на стадії адаптації у спеціальній загальноосвітній школі; розкрити структуру та зміст корекційно-виховної технології щодо забезпечення соціалізації дітей з інтелектуальними порушеннями у спеціальній загальноосвітній школі; перевірити ефективність запропонованої корекційно-виховної технології.

Методи дослідження

Ефективність психолого-педагогічного впливу на учнів на стадії адаптації перевірялась за *показниками*, які визначено на етапі констатації, і від яких, як було встановлено, залежить позитивний перебіг їхньої соціалізації: успішність навчання та поведінки; добре самопочуття, активність та настрої; послаблення або усунення тривожності та агресивності; соціально-психологічна адаптованість (передусім за показниками – задоволеність взаєностосунками з вчителями та однолітками, неконфліктність, емоційний комфорт).

Було використано такі *методи*: опитування, експертної оцінки, тестування, вивчення процесу та продуктів діяльності школярів, вивчення та узагальнення педагогічного досвіду щодо стану забезпечення їхньої адаптації у спеціальній загальноосвітній школі.

Метод опитування був спрямований на дослідження ступеня адаптованості учнів за визначеними показниками. Він передбачав бесіду, інтерв'ювання та анкетування і здійснювався за розробленими нами опитувальниками. Опитування проводилось в індивідуальній усній формі, що було зумовлено віковими особливостями та можливостями дітей. Здійснювалось також опитування вчителів і вихователів (для уточнення певної інформації щодо учнів), та батьків учнів (для отримання додаткової інформації про дитину та умови її життя у сім'ї).

Метод бесіди був спрямований на вивчення ставлення учнів до школи, вчителів та однокласників, а також визначення рівня їх пристосованості до умов навчання та констатацію основних труднощів, які при цьому виникають. Методи інтерв'ювання та анкетування були спрямовані на вивчення обізнаності шкільних вчителів та психологів, стану шкільної практики щодо проблеми адаптації учнів до навчання. Педагогам було запропоновано спеціально розроблені анкети, на питання яких їм необхідно було відповісти у письмовій формі без попередньої теоретичної підготовки.

Важливе місце в дослідженні посідав метод тестування, за результатами якого визначались наявність та рівень розвитку певних психічних властивостей дитини, дані щодо адаптованості школярів до умов навчання. З цією метою використовувались стандартизовані психологічні методики, дібрані з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей дітей молодшого шкільного віку та модифіковані у плані доступності для дітей з інтелектуальними порушеннями. Робота за методиками проводилась в усній індивідуальній формі.

Так, вивчення рівня психофізіологічної адаптованості учнів за показниками самопочуття, активності й настрою здійснювалось за методикою САН; адаптованості за показником тривожності (ситуативної та особистісної) – за допомогою методики Ч.Д. Спілбергера; шкільної тривожності – за допомогою методики Філіпса; адаптованості за показником агресивності – за допомогою методики А. Басса і А. Дарки;

соціально-психологічної адаптованості дитини за показниками задоволеності взаємостосунками, некофліктності, емоційного комфорту здійснювалось методикою К. Роджерса і Р. Даймонда.

Статистична значущість відмінностей кожного з досліджуваних показників визначалась на підставі використання χ^2 -критерію Пірсона. Цей критерій відноситься до непараметричних критеріїв згоди, який дає змогу виявити відмінності у розподілі ознаки та може бути застосований до номінативного типу даних, отже повністю задовольняє вимогам дослідження.

На основі змістового аналізу визначених показників було складено характеристики рівнів соціалізованості учнів на стадії адаптації, тобто їх адаптованості, які оцінювались за чотирибальною системою:

Високий рівень – учень має хороше загальне самопочуття, нормальний фізичний і емоційний стан; задоволений життям, у нього відсутні невротичні прояви (тривожність, агресивність); позитивно ставиться до школи; адекватно сприймає вимоги, які до нього висуваються; задоволений взаємостосунками з оточуючими (вчителями та однокласниками), неконфліктний, вміє спілкуватися і поводитися з ними; сприймає та засвоює навчальний матеріал, активно працює на уроці, має знання про сутність соціальних норм і цінностей, йому подобається навчатися, уважно слухає вказівки і пояснення вчителя, самостійно виконує доручення; усвідомлює необхідність дотримання правил поведінки та їх не порушує. Цей рівень відповідає 4 балам.

Достатній рівень – учень має здебільшого хороше загальне самопочуття, нормальний фізичний і емоційний стан; здебільшого задоволений життям, невротичні прояви не перевищують показників норми; позитивно ставиться до школи, її відвідування не викликає негативних емоцій; здебільшого адекватно сприймає вимоги, які до нього висуваються; добре поводить з оточуючими, дружить з багатьма однокласниками, має добрі стосунки з педагогами; сприймає навчальний матеріал за умови, що вчитель висвітлює його докладно та наочно; здебільшого активно працює на уроці, засвоює сутність соціальних норм і цінностей, самостійно розв'язує типові навчальні задачі; в основному не порушує правил поведінки. Цей рівень відповідає 3 балам.

Середній рівень – учень має задовільне загальне самопочуття, фізичний і емоційний стан; не завжди задоволений життям і має хороший настрій; невротичні прояви в основному перевищують показники норми; здебільшого позитивно ставиться до школи, її відвідування не викликає негативних емоцій; має певні труднощі у налагодженні стосунків з однокласниками і педагогами, обмежене коло близьких друзів; навчальний матеріал здебільшого сприймає з труднощами, які виникають і у поясненні деяких соціальних норм і правил; має недостатню активність на уроці; виконує завдання і доручення, але потребує контро-

лю, допомоги та стимулювання діяльності за ситуацією; може порушувати правила поведінки. Цей рівень відповідає 2 балам.

Низький рівень – учень має погане загальне самопочуття, фізичний і емоційний стан; не задоволений життям, у нього домінує поганий настрій; має високий рівень тривожності, агресивності та конфліктності; негативно або індиферентно ставиться до школи; здебільшого неадекватно сприймає вимоги, які до нього висуваються; навчальний матеріал засвоює фрагментарно, самостійна робота утруднена, активність на уроці практично відсутня, необхідним є постійний контроль з боку педагога, відсутні або дуже обмежені уявлення щодо соціальних норм і цінностей; близьких друзів не має, стосунки з педагогами напружені; заперечує важливість дотримання певних правил поведінки, часто порушує дисципліну. Цей рівень відповідає 1 балу.

Результати дослідження

Як було зазначено, забезпечення соціалізації дитини є однією з найважливіших проблем, що стоять перед спеціальною освітою. Пошук засобів, що здатні забезпечити керування процесом соціального зростання школярів, призведе до розв'язання одного з найактуальніших завдань виховання. Це вимагає чіткого розуміння сутності соціалізації, змісту, показників прояву і особливостей перебігу кожної з її стадій.

При цьому у трактуванні соціалізації спостерігаються різні підходи. Так, одні автори визначають її як процес і результат соціального розвитку і входження людини в соціальне середовище, пристосування до нього, засвоєння соціального досвіду на підставі опанування певних ролей і функцій (Москаленко, 2008; Столяренко, 2001; Brim, Wheeler, 1966); інші – як процес самоактуалізації, становлення Я-концепції, самореалізації особистістю своїх потенційних і творчих здібностей, подолання негативних впливів середовища, які заважають її саморозвитку і самостверженню (Олпорт, 1998).

У психолого-педагогічних дослідженнях проблема соціалізації розглядається у контексті становлення особистості (Рибалка, 1998; Столяренко, 2001; Hettema, 1979). Соціалізацію визначають як процес формування особистості у певних соціальних умовах; засвоєння індивідом соціального досвіду, перетворення соціального досвіду у власні цінності та орієнтації, залучення до своєї системи поведінки тих норм і шаблонів, які прийняті у суспільстві. Соціалізацію трактують як безперервний процес, упродовж якого особистість набуває свого розвитку за умови проходження нею основних стадій. *Стадії соціалізації* умовно відповідають віковим етапам розвитку людини в онтогенезі та її особистісного зростання (Столяренко, 2001; Татьяначикова, 2017) і передбачають адаптацію, індивідуалізацію, інтеграцію та трудову стадію (що конкретизоване до умов спеціальної школи як стадія ранньої трудової підготовки).

На стадії адаптації відбувається пристосування до нових умов існування людини як організму, як носія психічного і соціального; здійснюється активне, але не критичне, засвоєння дитиною соціального досвіду у вигляді знань та способів активності.

Стадія індивідуалізації характеризується певним відособленням індивіда, основа якого полягає у виникненні потреби персоналізації; засвоєння досвіду відбувається критично; активно формується самосвідомість, що призводить до спроб виокремлення у дитячому середовищі.

Стадії інтеграції притаманним є виникнення потреби та інтенції «входження» у суспільство у сукупності власних особливостей і можливостей з метою пошуку належного місця.

На стадії ранньої трудової підготовки в умовах школи відбувається входження дитини в професійне середовище, формування у неї професійно важливих якостей, удосконалення трудових навичок з урахуванням виявлених психофізичних можливостей.

Психолого-педагогічне забезпечення соціалізації учнів з інтелектуальними порушеннями розглядається у межах представленої статті на стадії адаптації. Слід зазначити, що на цій стадії дитина намагається пристосуватися до нових умов навчання і перебування у спеціальному навчальному закладі, налагодити відповідний контакт з однолітками та вчителями; здійснюється активне засвоєння нею соціального досвіду у вигляді знань, способів поведінки та спілкування.

Дослідження особливостей соціалізації учнів здійснювалось за допомогою експерименту, який проводився протягом навчального року в процесі позакласної виховної роботи у спеціальних загальноосвітніх школах Донецької та Дніпропетровської областей України. В експерименті брали участь 120 учнів з інтелектуальними порушеннями. Цілеспрямовану роботу було здійснено з учнями експериментальної групи в кількості 60 осіб. Ефективність забезпечення соціалізації визначалась показниками, які було представлено вище.

Дослідження на констатувальному етапі дало змогу виявити недостатній рівень адаптованості учнів з інтелектуальними порушеннями за всіма визначеними показниками. Майже половина з них (41,67%) знаходиться на низькому рівні успішності навчання. Для цих дітей характерними є також поверхневі знання про правила і норми соціальної поведінки і спілкування (низький рівень успішності поведінки виявлено у 36,67%). Кількісні значення самопочуття, активності та настрою учнів здебільшого відповідають середньому рівню. Школярі з інтелектуальними порушеннями характеризуються високим рівнем як особистісної (56,67%), так і ситуативної (50,00%) тривожності. Особливо виразна в них особистісна тривожність, яка є стійкою індивідуальною рисою. Дітям також притаманний переважно високий та середній рівень проявів шкільної тривожності. У процесі дослідження виявлено, що учні мають загалом ви-

сокий рівень як агресивності (31,67%), так і ворожості (50, 00%). Дані експерименту також свідчать про їх недостатню соціально-психологічну адаптованість за всіма її показниками.

Узагальнення отриманих даних щодо успішної адаптації за визначеною низкою показників свідчить, що більшість дітей з інтелектуальними порушеннями знаходиться на низькому (50,00%) і середньому (31,67%) рівнях.

Отже, недостатність забезпечення соціалізації учнів на стадії адаптації визначає необхідність пошуку педагогічних засобів, спрямованих на підвищення ефективності цього процесу в умовах спеціального навчального закладу.

В основу розроблення методики експерименту покладено розуміння суті соціалізації, її стадій (стадії адаптації); виявлених на констатувальному етапі особливостей соціалізації учнів за визначеними показниками на стадії адаптації та відповідно до цього, основних змістових ліній забезпечення соціалізації; добір адекватних психолого-педагогічних засобів впливу.

Враховуючи результати констатації, за основу подальшого дослідження взято розуміння того факту, що педагогічна робота з метою підвищення ефективності соціалізації учнів з інтелектуальними порушеннями на стадії адаптації у спеціальній загальноосвітній школі має бути здійснена послідовно та поетапно, на основі сприяння цьому процесу за показниками, визначеними за предмет корекційно-розвивального впливу.

Відповідно до показників, які забезпечують соціалізацію учнів на стадії адаптації, було визначено складові педагогічного впливу: формування в учнів знань про соціальні норми і цінності, правила поведінки і спілкування, а також навичок і вмінь соціальної поведінки; послаблення або усунення тривожності та агресивності. Експериментальна робота здійснювалась на підставі спеціально розробленої корекційно-виховної технології, яка передбачала використання доцільно дібраних педагогічних засобів – методики, змісту, організаційних форм.

Змістовий компонент було представлено модулями, які відповідали основним напрямкам роботи на стадії адаптації, відповідно до предмета корекційно-розвивального впливу, мети та завдань. Було визначено 5 модулів: «Я і школа», «Правила поведінки», «Правила успішного спілкування», «Як побороти тривожність», «Попередження конфліктів (як позбутися агресивності)».

Цілеспрямований педагогічний вплив на учнів здійснювався на спеціальних заняттях переважно у фронтальній та груповій формі. Значна увага приділялась індивідуальній роботі з учнями. Забезпечення соціалізації було реалізовано у наступних організаційних формах: виховні години, лекції, диспути, спеціальні заняття, домашні завдання, соціально-рольові ігри, конкурси.

Різні виховні заходи передбачали активізацію, поглиблення й закріплення знань учнів щодо соціальних норм і цінностей, формування вмінь і навичок соціально схвалюваної поведінки і спілкування. При цьому особливий акцент робився не тільки на формування в учнів сукупності знань, умінь і навичок соціальної поведінки та спілкування, а й на розвиток у них можливості визначення своєї поведінки, її вибору у різних ситуаціях соціального життя і діяльності. Формування знань кожного з вище представлених модулів здійснювалось за допомогою спеціально розроблених бесід і диспутів, які проводились в основному під час виховних годин. Було передбачено також і лекції для батьків учнів, які проводились під час батьківських зборів (лекторію для батьків), а також на спеціальних заняттях.

При плануванні занять було визначено загальну схему їх проведення, яка передбачала поетапне формування знань і умінь та їх закріплення. Кількість занять визначалась за необхідністю залежно від успішності результатів роботи (Татьянчикова, 2017).

Розроблена нами корекційно-виховна технологія соціалізації учнів на стадії адаптації передбачала структуру і зміст відповідно до визначених етапів і модулів. Так, корекційно-виховна технологія щодо формування соціальної поведінки і спілкування в учнів передбачала роботу за підготовчим та корекційним етапами.

Підготовчий етап був спрямований на створення спокійної, доброзичливої атмосфери у групі однолітків, встановлення дружніх стосунків, позитивного настрою на подальшу роботу (модуль 1 – «Я і школа»). *Корекційний етап* був спрямований на формування в учнів знань про соціальні норми і цінності, уміння відповідного поведіння в колективі та суспільних місцях: правил адекватної поведінки (модуль 2 – «Правила поведінки») та правил успішного спілкування (модуль 3 – «Правила успішного спілкування»). Тематику занять щодо формування соціальної поведінки і спілкування в учнів (модулі 1-3) наведено у таблиці 1.

Таблиця 1.

Структура та зміст занять щодо формування соціальної поведінки і спілкування в учнів з інтелектуальними вадами

№	Зміст заняття
I. Підготовчий етап	
Модуль 1. Я і школа	
1.1.	Знайомство з дітьми. Визначення основних труднощів їх перебування у школі і колективі однолітків. Бесіди з педагогами, учнями та їх батьками. Бесіда: «Школа – мій другий дім»
1.2.	Підготовка дітей до роботи у групі, настрої на позитивні результати, створення доброзичливої атмосфери. Бесіда: «Учнівські обов'язки»
1.3.	Встановлення довіри учня з педагогом. Бесіда: «Вчитель – мій старший товариш»
II. Корекційний етап	
Модуль 2. Правила поведінки	
2.1.	Визначення правил поведінки. Диспут: «Я – серед людей»
2.2.	Добра і погана поведінка. Порівняння двох норм поведінки. Аналіз позитивних і негативних сторін поведінки. Бесіда: «Погані вчинки: як їх позбутися»
2.3.	Ситуації морального вибору. Обговорення проблемних ситуацій
2.4.	«Програвання» поведінкових моделей. Бесіда: «Культура поведінки в колективі»
2.5.	Створення і «програвання» різних соціальних ситуацій, моделей поведінки. Створення учнем своєї моделі поведінки, адекватної до певної ситуації. Бесіда: «Моя поведінка»
2.6.	Підсумок і колективне обговорення результатів занять
Модуль 3. Правила успішного спілкування	
2.7.	Визначення правил успішного спілкування. Бесіда: «Культура спілкування»
2.8.	Позитивні та негативні форми спілкування. Суспільна думка
2.9.	Бесіда: «Вчимося спілкуватися». Вміння вести діалог, розмовляти і слухати
2.10.	Формування навичок активного спілкування. Бесіда: «Азбука спілкування»
2.11.	Створення своєї моделі спілкування. «Задумовні бесіди»
2.12.	Підсумок і колективне обговорення результатів занять

Корекційно-розвивальна робота також була спрямована на послаблення або усунення показників *тривожності та агресивності*. Так, технологія зниження у дітей рівня тривожності передбачала контроль результату і закріплення позитивного ефекту,

використовувалась модифікована і адаптована до учнів з інтелектуальними порушеннями програма (Сисун, 2004). Надання допомоги тривожним учням здійснювалось за напрямками: підвищення самооцінки дитини, навчання її способів зняття м'язевої та емо-

ційної напруги, вироблення навичок володіння собою у ситуаціях, які травмують дитину. Корекційно-виховна технологія щодо послаблення тривожності (модуль 4) передбачала роботу за основними етапами: діагностичним, підготовчим та корекційним.

Діагностичний етап передбачав діагностику особливостей розвитку учнів, виявлення параметрів, що потребують корекції, формування загальної програми психокорекції. Цей етап припускав індивідуальні заняття з учнями для того, щоб ще більше не підвищувати рівень тривожності.

Метою *підготовчого етапу* було викликати у дітей бажання взаємодіяти та співпрацювати з педагогом та однолітками; внести зміни у своє життя; зняти стан тривоги, страху, скутості; підвищити впевненість у собі. Важливий підсумок цього етапу – встановлення довіри та взаєморозуміння між членами групи, зняття емоційної напруги учнів.

Корекційний етап передбачав зниження рівня шкільної тривожності; опанування прийомів і методів самоконтролю та саморегуляції; зміцнення віри у себе, свої сили та можливості; опанування способів взаємодії з оточуючими.

Надання допомоги агресивним дітям здійснювалось за напрямками: навчання школярів соціально прийнятних способів прояву гніву та реакцій на негативну ситуацію у цілому; навчання дітей навичок саморегуляції, співробітництва, адекватного прояву свого гніву, правильного обрання форм поведінки і спілкування; усунення надмірного емоційного напруження, формування здатності усвідомлення власного емоційного світу та почуттів інших людей; формування позитивної самооцінки школярів, уявлень про себе, підвищення своєї впевненості. Корекційно-виховна технологія щодо зниження агресивності (модуль 5) передбачала роботу за основними етапами: діагностичним, корекційним і закріплюючим.

На *діагностичному етапі* було проведено діагностику щодо самооцінки учнів, адекватності їх домагань, характеру та ієрархії взаємовідносин у групі, основних бар'єрів у спілкуванні, проявів неадекватної поведінки.

Корекційний етап передбачав роботу щодо зниження рівня агресивності в учнів: усвідомлення й подолання негативних рис свого характеру, розвиток позитивних рис, адекватне самосприйняття, набуття вміння оцінювати свій емоційний стан і відповідно до цього здійснювати контроль власної поведінки.

На *закріплюючому етапі* здійснювалось закріплення набутих у процесі корекційно-розвивальної роботи навичок: конструктивних форм поведінки учнів, подолання бар'єрів у спілкуванні, перенесення їх у нові життєві ситуації (можливість їх застосування у повсякденному житті), оцінювання саморегуляції свого емоційного стану і запобігання агресивним проявам.

Результати впровадження розробленої нами корекційно-виховної технології показали значне підвищення в учнів експериментальної групи успішності соціалізації на стадії адаптації за визначеними показниками. Так, в експериментальній групі спостерігалось зменшення кількості неадаптованих учнів за рахунок позитивних змін даних адаптованості. Насамперед це стосується знань про соціальні норми, зразки поведінки і спілкування, їх дотримання у процесі розширення і поглиблення соціального досвіду дітей.

Як було зазначено, на адаптованості учнів суттєво позначаються показники тривожності (у тому числі й шкільної). Загальний рівень шкільної тривожності в учнів контрольної групи, які не навчалися за спеціальною програмою, не показав позитивної динаміки (табл. 2).

Таблиця 2.

Дані щодо загального рівня шкільної тривожності в учнів контрольної та експериментальної груп (у % від загальної кількості)

Рівень	Контрольна група		Експериментальна група	
	До експер.	Після експер.	До експер.	Після експер.
Високий	20,00	23,33	26,67	13,33
Середній	66,67	66,67	63,33	56,67
Низький	13,33	10,00	10,00	30,00

Відсутність значущих змін загального рівня шкільної тривожності учнів контрольної групи підтверджується застосуванням χ^2 -критерію Пірсона ($\chi^2_{\text{емп.}}=0,42$; $\chi^2_{\text{кр.}}= 5,99$; $\chi^2_{\text{емп.}} < \chi^2_{\text{кр.}}$; $p < 0,05$; $k=2$).

Натомість, в експериментальній групі значно зростає кількість учнів з низьким рівнем шкільної тривожності (з 10,00% до 30,00%) з поступовим зменшенням показників середнього (з 63,33% до 56,67%) і високого (з 26,67% до 13,33%) рівнів. Застосування χ^2 -критерію Пірсона показало значущі (на рівні

$p < 0,01$) позитивні зміни цього показника ($\chi^2_{\text{емп.}}=14,21$; $\chi^2_{\text{кр.}}= 9,21$; $\chi^2_{\text{емп.}} > \chi^2_{\text{кр.}}$; $p < 0,01$; $k=2$).

Позитивно відбивається впровадження корекційно-виховної технології соціалізації й на показниках агресивності дітей з інтелектуальними порушеннями. Так, зменшується їх кількість з високим (з 40,00% до 20,00%) і середнім (з 50,00% до 46,67%) рівнем агресивності, натомість суттєво підвищується кількість дітей з низьким її рівнем (з 10,00% до 33,33%). Зменшується також кількість дітей з високим рівнем воро-

жості (з 53,33% до 33,33%) за рахунок збільшення показників низького рівня (з 10,00% до 26,67%). Спостерігається незначне збільшення кількості школярів з середнім рівнем (з 36,67% до 40,00%) при їх переході з високого рівня. Отримані результати вказують на тенденцію зниження у них агресивності, зменшення жорстоких стереотипів поведінки, виникнення бажання нормалізації відносин з оточуючими. Втім, в учнів контрольної групи не відбувається суттєвих змін як за фактором агресивності, так і ворожості.

Застосування χ^2 -критерію Пірсона не виявило статистично значущих змін показників агресивності ($\chi^2_{\text{емп.}}=1,78$; $\chi^2_{\text{кр.}}= 5,99$; $\chi^2_{\text{емп.}} < \chi^2_{\text{кр.}}$; $p < 0,05$; $k=2$) та ворожості ($\chi^2_{\text{емп.}}=0,33$; $\chi^2_{\text{кр.}}= 5,99$; $\chi^2_{\text{емп.}} < \chi^2_{\text{кр.}}$; $p < 0,05$; $k=2$) в учнів контрольної групи. В учнів експериментальної групи, навпроти, встановлені суттєві позитивні зміни цих показників ($\chi^2_{\text{емп.}}=19,40$ та $\chi^2_{\text{емп.}}=10,68$ відповідно; $\chi^2_{\text{кр.}}= 9,21$; $\chi^2_{\text{емп.}} > \chi^2_{\text{кр.}}$; $p < 0,01$; $k=2$).

Аналіз результатів цілеспрямованого педагогічного впливу показав суттєве підвищення в учнів експериментальної групи загального рівня успішності соціалізації на стадії адаптації. У зв'язку з цим кількість учнів з високим рівнем успішності соціалізації зросла (з 6,67% до 20,00%), а кількість учнів з низьким рівнем виявила тенденцію до значного зменшення (з 50,00% до 16,67%). Значущість отриманих відмінностей показника підтверджується застосуванням χ^2 -критерію Пірсона на рівні достовірності $p < 0,01$ ($\chi^2_{\text{емп.}}=31,11$; $\chi^2_{\text{кр.}}= 11,34$; $\chi^2_{\text{емп.}} > \chi^2_{\text{кр.}}$; $k=3$). Це доводить ефективність розробленої нами корекційно-виховної технології забезпечення соціалізації дітей з інтелектуальними порушеннями.

Обговорення

Отже, отримані нами результати підтверджують дані інших дослідників, які доводять, що розв'язання проблеми соціалізації у цілому залежить від педагогічних, зокрема методичних, питань, пов'язаних з практикою спеціальної організації корекційно-розвивального навчання і виховання розумово відсталих школярів (Хохліна, 2011); що спеціальне корекційне навчання і виховання, спрямоване на забезпечення соціалізації учнів з інтелектуальними порушеннями, сприяє становленню їх особистості (Синьова, 2012), розв'язанню завдань повноцінного існування у соціумі, життєвому самовизначенню (Жулковська, 2001); що прояви тривожності та агресивності у дітей, їх конфліктна та агресивна поведінка суттєво впливають та утруднюють процес адаптації учнів у спеціальній школі (Бистрова, 2007).

Утім, науковцями не розглядається соціалізація дитини з особливими освітніми потребами як процес

поступового розвитку особистості, набуття нею соціального досвіду, оволодіння знаннями, уміннями та навичками соціального спрямування протягом всього її перебування у спеціальному навчальному закладі (з урахуванням основних психічних новоутворень кожного вікового періоду, стадій соціалізації, дії основних механізмів, показників впливу). Представлено поверхнево й дослідження щодо педагогічного забезпечення соціалізації дитини (засобами змісту, організаційних форм, методики).

Висновки

Проведене дослідження дає підстави зробити наступні висновки:

- на основі теоретичного аналізу встановлено, що, незважаючи на актуальність проблеми соціалізації дітей з інтелектуальними порушеннями і певну кількість присвячених їй досліджень, вона ще й досі залишається недостатньо розробленою як у теоретичному, так і практичному плані. Визначено, що соціалізацію на стадії адаптації необхідно розглядати як процес формування особистості у певних соціальних умовах, набуття дитиною соціального досвіду, засвоєння правил і норм соціальної поведінки та спілкування;

- узагальнення результатів емпіричного вивчення соціалізації учнів з інтелектуальними порушеннями дало змогу визначити, що вони характеризуються недостатнім як загальним рівнем адаптованості, так і рівнем адаптованості за окремими показниками. При цьому найнижчі кількісні значення характеризують наявність тривожності та агресивності;

- розроблено корекційно-виховну технологію забезпечення соціалізації учнів з інтелектуальними порушеннями на стадії адаптації в умовах спеціальної загальноосвітньої школи, основу якої складають певна структура, зміст, методика та організаційні форми. Здійснення корекційно-виховної роботи відбувається відповідно до визначених модулів та передбачає організацію різноманітних виховних заходів у контексті позакласної роботи;

- експериментально доведено ефективність використання розробленої корекційно-виховної технології, що має на меті оптимізацію соціалізації учнів з інтелектуальними порушеннями на стадії адаптації. Аналіз результатів проведеного експерименту підтвердив значне підвищення в учнів експериментальної групи загального рівня успішності соціалізації на стадії адаптації; натомість в учнів контрольної групи не виявлено його позитивної динаміки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Москаленко В. В. Соціальна психологія : підруч. / В. В. Москаленко. – [2-е вид., випр. та доп.]. – К. : Центр навч. л-ри, 2008. – 688с.

2. Олпорт Г. В. Личность в психологии / Г. В. Олпорт. – М.-СПб : КСП: Ювента, 1998. – 345с.

3. Омельченко М.С. До проблеми організації підготовки до школи дошкільників з порушеннями інтелекту // Modern Problems of Management: Economics, Education, Health Care and Pharmacy: Conference

Proceedings of the 5-th International Scientific Conference October 26-29, Opole, 2017.

4. Рибалка В. В. Особистісний підхід у профільному навчанні старшокласників : моногр. / В. В. Рибалка ; за ред. Г. О. Балла. – К. : ІПППО АПН України, 1998. – 160с.

5. Сисун М. О. Програма корекції шкільної тривожності в підлітків / М. О. Сисун // Психолог. – 2004. – 16 квіт. – С. 1–24.

6. Столяренко Л. Д. Основы психологии / Л. Д. Столяренко. – [3-е изд., перераб. и доп.]. – Ростов н/Д. : Феникс, 2001. – 704с.

7. Татяничков А.О. Розумові операції в контексті адаптації учнів до навчання в основній школі:

Методичні рекомендації педагогічним працівникам загальноосвітніх шкіл та практичним психологам / А.О. Татяничков. – Слов'янськ: Видавництво Б.І. Маторіна, 2015. – 114с.

8. Татяничкова І.В. Соціалізація дитини з вадами розвитку: теорія, досвід, технології: монографія / І.В. Татяничкова. – Слов'янськ: Вид-во Б.І. Маторіна, 2017. – 457с.

9. Hettema P. J. Personality and adaptation / P. J. Hettema. – Amsterdam, etc.: North-Holland, 1979. – 228 p.

10. Socialization after childhood / Ed. by O. G. Brim, S. Wheeler. – N.-Y. : Wiley, 1966. – 116 p.

REFERENCES

1. Moskalenko, V. V. (2008). *Sotsialna psykholohiia : pidruch. [Social psychology: textbook]*. Kyiv: Tsentr navch. l-ry, [in Ukrainian].

2. Olport, H. V. (1998). *Lychnost v psykholohy [Personality in sychology]*. M.-SPb : KSP: Yuventa, [in Russian].

3. Omelchenko, M.S. (2017). Do problemy orhanizatsii pidhotovky do shkoly doshkilnykiv z porushenniamy intelektu [Organization of school training of children with intellectual disabilities]. *Modern Problems of Management: Economics, Education, Health Care and Pharmacy: Conference Proceedings of the 5-th International Scientific Conference October 26-29, Opole* [in Ukrainian].

4. Rybalka, V. V. (1998). *Osobystisnyi pidkhid u profilnomu navchanni starshoklasnykiv: monohr. [Person-centered approach in senior school students training: monograph]*. H. O. Ball (Ed.). Kyiv: IPPPO APN Ukrainy [in Ukrainian].

5. Sysun, M. O. (2004). Prohrama korektsii shkilnoi tryvozhnosti v pidlitkiv [Adolescent anxiety correction program]. *Psykholog – Psychologist*, 16, 1-24 [in Ukrainian].

6. Stoliarenko, L. D. (2001). *Osnovy psikhologii [Basics of psychology]*. 3rd ed. rev. Rostov n/D.: Feniks [in Ukrainian].

7. Tatiianchykov, A.O. (2015). *Rozumovi operatsii v konteksti adaptatsii uchniv do navchannia v osnovnii shkoli: Metodichni rekomendatsii pedahohichnym pratsivnykam zahalnoosvitnikh shkil ta praktichnym psykholoham [Intellectual operations in the context of adapting students to primary school: Methodical recommendations for teachers of general education schools and practical psychologists]*. Sloviansk: Vydavnytstvo B.I. Matorina, [in Ukrainian].

8. Tatiianchykova, I.V. (2017). *Sotsializatsiia dytyny z vadamy rozvytku: teoriia, dosvid, tekhnolohii: monohrafiia [Socialization of a child with developmental defects: theory, experience, technology: monograph]*. Sloviansk: Vyd-vo B.I. Matorina [in Ukrainian].

9. Hettema, P. J. (1979). *Personality and adaptation*. Amsterdam, etc.: North-Holland.

10. Brim, O. G., Wheeler, S. (1966). *Socialization after childhood*. N.-Y.: Wiley.

Iryna Tatiianchykova,

*Doctor of Pedagogy, associate professor,
Donbas Pedagogical University,*

Maryna Omelchenko,

*PhD (Candidate of Pedagogical Sciences),
Donbas Pedagogical University,*

19, Henerala Batiuka Str., Sloviansk, Ukraine,

Andrii Tatiianchykov,

*PhD (Candidate of Psychological Sciences),
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky,*

4, Fontanska Doroha Str., Odesa, Ukraine

PSYCHO-PEDAGOGICAL SUPPORT OF SOCIALIZATION OF STUDENTS WITH INTELLECTUAL DISABILITY

The paper aims to reveal the essence (features, structure and content) of the designed technology contributing to the socialization of students with intellectual disabilities at the stage of adaptation in the conditions of a special general education school, and substantiate its effectiveness. To achieve the goal, empirical methods (survey, questioning, expert evaluation, interviewing, testing) were used making it possible to outline the peculiarities of the socialization of children with intellectual disorders; studying and generalizing pedagogical experience, which recorded the state and aware-

ness of teachers about the correctional and educational technology of ensuring the socialization of students at the stage of adaptation in a special secondary school. Quantitative processing of empirical data was carried out using mathematical statistics methods (Pearson's chi-squared test). The experiment involved 120 students with intellectual disabilities (60 CG students and 60 EG students). The following components of pedagogical influence have been distinguished in the framework of the designed program: the formation of students' knowledge of social norms and values, rules of conduct and communication, as well as social skills; relaxation or elimination of anxiety and aggressiveness. The content components of the technique are presented by the designed modules that meet the basic directions of the adaptation stage, according to the subject of remedial developmental impact, goals and objectives. It consists of 5 modules, which are as follows: "I and the school", "Rules", "Rules for successful communication", "How to overcome anxiety", "Conflict prevention (how to get rid of aggression)". The paper presents the full description of the designed technique with examples of exercises. The effectiveness of the suggested technique has been experimentally proved, thus it can be used to promote the socialization of the mentioned category of students.

Keywords: socialization, children with intellectual disorders, stage of adaptation, correctional and educational technology.

Submitted on May, 15, 2018
